

Deáky Zita

A női tisztaság és tisztátalanság. A menstruáció különböző aspektusai Magyarországon¹

(Történeti-néprajzi áttekintés)

A menstruációhoz való viszonyt ősidők óta két alapvető érték határozza meg a föld minden népénél: a nők termékenysége és a rituális értelemben vett tisztátalansága, amelyet a periodikusan megjelenő vérzés jelez. A periodikusság és a nemi vérzés együttesen a férfi és a nő biológiai különbségéből adódó eltérő társadalmi szerepeket, és azokat szigorúan szabályozó társadalmi érintkezési formákat alakított ki minden emberi közösségben. Termékenység és terméketlenség, tisztaság és tisztátalanság az emberi lét pozitív és negatív oldalát jeleníti meg. A nő, a mindenkori asszony teste egyesíti és jelképezi egyszerre az élet folytonosságát és a vérrel megjelenő veszedelmet. A menstruáció, a gyermekszülés, a gyermekágy a nő rituális tisztátalanságának az ideje, amikor időben és térben – valóságosan és szimbolikusan is – elkülönítik őt környezetétől, hogy ártalmas hatásától, a vérzéssel jelentkező veszélyektől védelmet biztosítsanak a szűkebb és tágabb közösség, a külvilág és a természet számára.² Mert a föld terméketlenné, a vizek férgessé, az élelmiszerek romlottá, a férfiak pedig magtalanná válhatnak a vérrel való érintkezés hatására. Másik oldalról nézve, az átmenetileg meggyengült, fizikailag és rituálisan is kiszolgáltatott helyzetben lévő nőt kímélik meg és védik a racionális és irracionális ártalmaktól, veszedelmektől. Mindezekkel együtt ugyanakkor a menstruáció a nemi érettség, a nemiség, a termékenység, a természet rendjének a jelzője, a fajfenntartás biztosítója, a nőiség szimbóluma.

A zsidók számára a tisztátalanság fogalmát, a tisztasági és szentségtörvényeket Mózes III. könyvének 11–26. részei, szűkebb-

¹ A kutatást az OTKA (T 37359. sz.) támogatta.

² Sumner, W. G. 1978. 762–763., Vértes E. 1990. 118–119., Csonka-Takács E. 1999. 267–268.

ben a női tisztátalanság idején betartandó viselkedési szabályokat a 11–15. rész tartalmazza. A női vérzéshez kapcsolódó útmutatás, a tiszta és a tisztátalan elválasztása egyszerű, a természet jelenségeire és változásaira figyelő, óvó-védő rendszabályokban nyert erkölcsi értelmet:

„19. Mikor asszony lesz magfolyóssá, és véressé lesz az ő magfolyása a testén, hét napig legyen az ő havibajában, és valaki illeti azt, tisztátalan legyen estvéig.

20. Mindaz is, amin hál, az ő havibajában, tisztátalan legyen, és mindaz is, amin ül, tisztátalan legyen.

21. És mindaz, aki illeti az ő ágát, mossa meg ruháit, és mosódjék meg vízben, és tisztátalan legyen estvéig.

22. És mindaz is, aki illet bármely holmit, amelyen ült, mossa meg ruháit, és mosódjék meg vízben, és tisztátalan legyen estvéig.

23. Sőt, valaki az ő ágán, vagy a holmikon illet is valamit, amelyeken ő ült, tisztátalan legyen estvéig.

24. Ha pedig vele hál valaki, és reá ragad arra az ő havibaja: tisztátalan legyen hét napig, és minden ágy is, amelyen fekszik, tisztátalan legyen.

25. És hogyha sok napig tart az asszonynak az ő vérfolyása a havibajának idején kívül, vagy ha a folyás a havibajon túl tart..., úgy legyen, mint havibajának idején, tisztátalan az.

26. Minden ágy, amelyen fekszik az ő folyásának egész ideje alatt, olyan legyen, mint a havibaja idejében lévő ágya, és minden holmi is, amelyre ráül, tisztátalan legyen, mint az ő havibajának tisztátalansága alatt.”³

Az Újszövetségben nem találkozunk a rituális tisztátalanság fogalmával, így a menstruáció és a gyermekágyi tisztulás (3Móz 12) veszedelmes, ártó hatásával, az elkülönülés követelményével. Mégis az ótestamentumi, a női tisztátalanságra megfogalmazott törvények nagy része, így a tisztátalanság fogalma és a hozzá kapcsolódó hiedelemsor óvó-védő szabályai továbbéltek a keresztény közösségek mindennapi hagyományaiban is egészen a 20. század végéig.

³ 3Móz 15,19–26 (Károli Gáspár ford.).

A menstruáció megléte vagy hiánya, a nemi érettségen inneni és a nemiségen túli szakasz⁴ minden esetben a nők közösségi szerepét osztotta és osztja ki, és megszabta és megszabja ma is a társadalmi érintkezés formáit és szabályait. A leánygyermek életének időszakait felnövekedésétől az asszonyi sorson át az öregasszony-ságig, rituális és társadalmi értelemben a menstruációs időszak is tagolja. A menstruációval kezdődött a nő „virágkora”, nemcsak biológiai értelemben, és a menopauza időszaka a hervadást és az öregasszonyi állapotot jelezte.⁵

Az első menstruáció megjelenését, a biológiai érettséget Magyarországon már régen nem követte külön ünnep és szertartás, mégis egyértelmű jelekkel tudatták a közösség számára a megváltozott állapotot. A kislány átlépése a nagylányok korcsoportjába minden bizonnyal az első menstruáció jelentkezésével állhatott kapcsolatban, amit a néprajzi források bár nem pontosítanak, de megerősítenek. A falusi, mezővárosi társadalomban ugyanis a tényleges biológiai változásra egyszerre többféleképpen hívták fel a figyelmet. Az új korosztályi besorolásra a *megérett, eladósorba került, nagylány, serdülő, süldő* stb. kifejezés utalt, de a megváltozott ruha, hajviselet, viselkedési elvárások is jelezték a gyermekkortól eltérő új életszakaszt. A nagylányos ruha- és hajviselet, valamint új társasági kapcsolatok és összejövetelek engedménye a viselkedési szabályokkal együtt, ha elhalványult formában is, mégis gyakran valamiféle ünnepség keretében lépett érvénybe. Lehetett ez a konfirmáció vagy a bérmálás, vagy az első bál, de akár a nagyleányok egymás közötti befogadó rítusa.⁶ A moldvai csángóknál a 20. század elejéig ismert szokás is azonban arra figyelmeztet, hogy a menstruáció megjelenéséhez kapcsolható leányavatás, egy korábban meglévő fontos átmeneti rítus lehetett. „A nagyleányság jelét, a gecát ünnepélyes keretek között tették föl: felfonóttak. Eből az alkalomból a nagyleány családja az egész leánytársaságot megvendégelte.”⁷

⁴ Keszeg V. 1999. 259., Csonka-Takács E. 2002. 412.

⁵ Gélis J. 1989. 37.

⁶ Tárkány Szücs E. 1981. 170–171.

⁷ Kós K.–Szentimrei J.–Nagy J. 1981. 367.

A *geca* díszes, feltűzött hajfonat, amelynek ily módon fontos jelértéke is volt, mert csak nagyleány járhatott a legényekkel guzsalyasba és táncba.⁸

Az elhalványult és kikopott leányavatási szokások ellenére a menstruációval mindenhol új kötelességek és jogok, új magatartási, viselkedési és öltözködési szabályok léptek életbe, amelyek célja a nemi érettség jelzésén kívül, a párválasztásra, az asszonyi életre, az anyaságra való felkészülés volt. Ehhez tartozott az is, hogy a lányoknak rendszeresen jelentkező *tisztátalanságuk* miatt a közösség érdekében és védelmében számukra addig ismeretlen tabukat kellett megtanulniuk és betartaniuk. Ezek a viselkedési normák évtizedekre szabályozták a lányok és az asszonyok mindennapi és ünnepi életét. Társadalmi csoporttól, korszakoktól, felekezetektől függetlenül a nők közös, a termékenység és a tisztátalanság megszűnéi között vezető útja a menstruációval kezdődött, és azzal is végződött. Éppen ezért határvonalnak tekinthetjük a menstruációt, amit a hiedelmek és szokások egyértelműen kifejeznek. A nemileg még nem érett, így *tiszta* kislányok, a gyereklányok voltak alkalmasak csak bizonyos mágikus, vallásos rítusok elvégzésére, ugyanúgy, mint a menstruációs ciklus alól *felszabadult* öregasszonyok. Keszeg Vilmos mezőségi gyűjtésében például *cseberbenézéssel* öregasszony vezetésével kislányok próbálják megtudni a tolvaj kilétét:

„A lopások után egy ötven-hatvan év körüli asszony járt megkeríteni a tolvajt. Reggel összegyűjtöttek hat, tizennégy évnél fiatalabb leányt, aki aznap még nem evett, egy csebet megtöltöttek vízzel, beletettek egy tojást. A lányok és az asszony körülállták a csebet, s letakarták őket egy lepedővel. Az asszony egy hosszú román imádságot mondott, s erre a tolvaj és az egész lopás megjelent a vízben.”⁹

A menstruáció elmaradása a termékeny időszak és a tisztátalanság végét jelentette biológiai és rituális értelemben is. Az öregasszony státusába került nő helyzete fokozatosan megváltozott a családban és a közösségben, amit az öltözet, a társas kapcsolatok, a feladatok, a szerepek, a viselkedési szabályok megváltozása is

⁸ Kós K.–Szentimrei J.–Nagy J. 1981. 367.

⁹ Keszeg V. 1999. 259–261.

jelzett. Felszabadult a rá nehezedő tilalmak, viselkedési szabályok alól, a nőiségéhez tartozó negatív tartalom és képzet elveszett. Ugyanakkor fokozatosan új szerepeket és feladatköröket kellett elsajátítania, öregasszonyi státusa új helyet jelölt ki számára mind a családi, mind a közösségi tereken is. A szoba, a konyha, a ház, az udvar, az utca, a templom, a temető – keresztelő, lakodalom, temetés, körmenet, társulások, egyletek részben leszűkítették, részben kitágították az életet. A nemiségen túl lévő idős nők helyét és szerepét a családban és a közösségben már nem női mivoltuk szabta meg, hanem tudásuk, tapasztalatuk és lehetőségeik. Akik megélték a tisztátalan állapotot, de már felszabadultak alóla, azok válhattak alkalmassá arra, hogy érintkezzenek a tisztátalansággal, közvetítsenek a tiszta és a tisztátalan, a betegség és az egészség, az evilág és a túlvilág, az élet és a halál között. Közülük kerültek ki a bábák, a gyógyítók, a vallásos társulatok szertartásvezetői, a jósök, a halottmosdatók, a siratóasszonyok, a halottlátók is.¹⁰

A „tisztaság” követelménye korábban szélesebb körű volt, és kiterjedhetett az egyház körüli feladatok ellátására is. Erre példa a Hajdú-Bihar megyei bedői szokás, ahol az ott élő román eredetű magyar görög katolikus közösségben a *proszforát* (oltárkenyér) más magyarországi görög katolikus gyülekezettől eltérően nem a pap felesége, hanem minden esetben egy özvegyasszony, vagy a menstruációs ciklusát már elhagyó öregasszony süti. A szokás eredetét valószínűsíti, hogy a román ortodox közösségekben máig ez a gyakorlat él. Az oltárkenyeret vagy szerzetesnők, vagy öregasszonyok, de gyakran maguk a papok sütik. Számukra ugyanakkor előírás, hogy a proszfora sütés előtt három napig nem élhetnek házas életet. Tehát az oltárkenyér sütésénél a *tisztaság* feltétele vagy a menstruáció elmaradása, vagy a szüzesség, vagy a házasélettől való tartózkodás.¹¹

Összességében elmondható, hogy az öregasszonyi státus megélését, a termékenység elvesztését más nélkülözhetetlen feladatok, fontos családi és közösségi szerep segítette, amelyet erősített a csoport részéről megnyilvánuló tisztelet is. A nők a menstruációt az élet rendjének, az élet szükségének vették a hozzá fűződő ne-

¹⁰ Deáky Z. 1996., Keszeg V. 1999. 262.

¹¹ Szabó Irén gyűjtése 2000.

gatív tartalmakkal együtt. Mert mégis csak a nőiség jele, a női nemiség, az anyaságra való készség és képesség bizonyítéka még akkor is, ha erről nem beszéltek, korlátozta őket, ha a vérzés idejére valóságosan és rituálisan is el kellett különülniük nemcsak a férfiktől, hanem bizonyos hétköznapi és ünnepi helyektől, tárgyaktól és cselekvésektől is.

A magyar és más nyelvek is rendkívül sokfélén és árnyaltan fejezik ki a menstruációhoz kapcsolódó ambivalens viszonyt, a tabuk sorát, amely ezt a természetes folyamatot kíséri. A menstruációra használt kifejezések Európában változatosak, és szinte azonosak a magyar kifejezésekkel.¹² A körülírt kifejezések és a szinonimák azt mutatják, hogy a nők mindenkor kellő távolságtartással, humorral emelkedtek felül a férfivilág számára bűnös és ártalmas jelenségen, ugyanakkor a szóhasználat a köznapiság ellenére mégis a női termékenység, a nemiség és az anyaság elsődlegességének nyílt vállalását jelenti. A megnevezések a konkrét kifejezéstől, az árnyalt utalásokig, az esemény felnagyításától az eufemizálásig, a középkori szóhasználattól a napi politikai eseményekig megjelennek a menstruáció kifejezésére. Gémes Balázs *A Magyar Népi Orvoslási Topográfia III.* kérdőívében mintegy 150–160 általánosan ismert és helyi elnevezést sorolt fel, amely később más néprajzi gyűjtéssel kiegészült.¹³ Ezek között a megnevezések között megtaláljuk a korai és későbbi magyar nyelvű orvosi szakirodalom szóhasználatát is.

A 16–17. századtól megjelenő magyar nyelvű orvosságos könyvekben, füveskönyvekben, receptgyűjteményekben, és a 18. századtól széles körben elterjedt egészségügyi felvilágosító irodalomban és a bábaoktató kiadványokban csupán néhány szóváltozatot találunk. Az elnevezések egy csoportja a menstruáció idején távozó vért és a női nemet kapcsolja össze: *asszony vére, asszony vérfolyása (asszony új folyása)*.

A korabeli orvosi elnevezések egy másik csoportja a női megtisztulás periodikusságára, havonkénti rendszerességére utal: *asszony havisága, hós szám, hós szám folyása, asszonyi hó.* Zsoldos

¹² Püschel, E. 1988. 1–4.

¹³ Gémes B. *A Magyar Népi Orvoslási Topográfia kérdőíve III.*

János, a 18. század végének nagy magyar orvosa a menstruáció korabeli megnevezésére 1802-ben egyszerű magyarázatot adott:

„A vér bizonyos időszakaszban leg-rendessebben pedig egy Holdfordulás, az az 28 napok alatt ismét meggyűl, és hasonlóképpen elmegy: a honnét ez a tisztulás holdnapszám szerént való tisztulásnak, vagy Hószámnak nevezetik.”¹⁴

Tehát a haviság, hószám szavak utalnak egyrészt a menstruáció rendszeres, ciklikus lefolyására, másrészt a női test egyensúlyi állapotára. A rendszeres, havonkénti vérzést ugyanis a jó, vagyis egészséges testi egyensúly előfeltételének tekintette az orvostudomány már az ókortól, ha azonban bárminemű rendszertelenség mutatkozott, betegségről beszéltek.

A köznépi szóhasználat mindegyike szintén tartalmaz a menstruációról valamilyen többlettartalmat.¹⁵ Egy nagyobb csoportot képez a havonkénti rendszerességre, a rendre és a vérre való utalás: *havikórság, havivér, havivérzés, havibeteg, rajta van a havija, havi tisztulás, szokott tisztulás, rendes tisztulás, hószámi vérmenés, megjött a sorom, rendje van, piros betűs hétköznapi, ünnep van, sorom van, hónapszám.*¹⁶

Másik csoport a nőiségre, az asszonyi sorsra utal: *asszonybaj, női baj, asszonyok baja, nagylány lettem/vagyok, asszonybetegség, asszonyi rend.*

Az előzőkben is, de önállóan vagy más szóösszetétellel jelzik a rossz közérzetet, a test megváltozott állapotát: *kórság, megjött a bajom, hála isten baj, rajta van a baja, piszkos, vacak, beteg, nyavalya, megjött a nyomorúság/nyavalya, nemszeretem napok, fáj az élet, fáj a hasa, nyűgös, rosszul van, le van robbanva, rajta van a Náni baja, krepás, bekrepiált.*

Jelentős azoknak a szavaknak és kifejezéseknek a száma, amelyek szintén az időlegességre utalnak a *jön* előtaggal, és ekkor a menstruációt gyakran megszemélyesítik: *megjött, megjöttek, megjött a haverom, jön a nagymamám, megjött az öreganyám,*

¹⁴ Zsoldos J. 1802. 52.

¹⁵ Az alább felsorolt kifejezések egy része Gémes Balázs kérdőívéből, másik része saját gyűjtésünkből származik.

¹⁶ Németeknél: monatliche Blutung, Monatszeit, das Monatliche. In: Püschel, B. 1988. 2.

*megjött az anyósom, megjöttek a huszárok, megjött az egészségügyim, Stanci néni jött, megjött a vendég, a legkedvesebb vendég jön, megjött a török vendég, Amerikából jön a vendég, megjött a Mikulás, megjött a nagynéném piros esernyővel.*¹⁷ Ezek sorába illeszkednek azok a kifejezések, amelyek a vér színére, a pirosra utalnak, vagy azt szimbolizálják. Rendkívül szellemesek ezek is, és azt mutatják, hogy a nyelv alkalmazkodik és segíti a hangulat, a viszony kifejezését: *lobogózás, betört az orra, vörös ünnepet ül, piros napos/betűs ünnep, ünnepje van, piros napok, piros betűs hétköznapiak, megjött a nagymamám piros vonattal, beugrott a vörös király, megjött a piros huszár, jönnek a vöröskatonák, bevonult a Vörös Hadseregbe, gyakorlatoznak a vöröskatonák, kapuban a Vörös Hadsereg, Piroska van, megjött Piroska néni, piros – tilos, piros király, pünkösdlőni, megjött a pünkösdi király, kint van a piros zászló, piros turbános havi bég, tyúkot vágott, el van vágva a csirke nyaka, csirkevágás van, veres kakas, tűzvész, nincs bedugva a paradicsomos üveg és folyik, eltörött a paradicsomos üveg, színes adás van a tv-ben, piros nadrágot hord, szószos, gyümölcsszezon, paradicsomfőzés van nála, megérkezett a mentőkocsi, megjött a piros autó, meggyezik, megérett az epercéje, lekvárfőzés van, paradicsomfőzés van nála.*¹⁸

A menstruáció ideje alatti szexuális életet mind a férfira, mind a nőre, és az ekkor fogant gyermekre ártalmasnak, veszedelmesnek tartották. A szavak egy része éppen ezért a szexuális élet időleges tilalmára is figyelmeztet: *tilosban van, mosolyszünet, nyugi-ba vagyok, szünnapok vannak, felállították a tilalomfát, nagyböjt van, szex pauza, bornyúkötel van.*

Általánosan ismert megnevezések, és a nőiségre, a termékenységre utalnak még a *virágzik, virágzás* szavak is, amelyet az oláh cigányok a *szi ma lulugyi/ virágom van* szavakkal fejeznek ki ma is.¹⁹

¹⁷ Die Frau Muhme ist gekommen, Tante mit dem roten Sonnenschirm. In: Plüschel, B. 1988. 2.

¹⁸ Friedrich Barbarossa, rote Tante, Tomaten. In: Plüschel, B. 1988. 3.

¹⁹ Stewart, M. S. 1994. 216.

Végül meg kell említeni, hogy a menstruáció szó különböző rövidített formái is széles körben ismertek: *mestra*, *menstra*, *menses*, *mensi*, *mensike*, *menzi*.

A kifejezésekben nagyon sokféle ismeret, hangulat, kép és magatartásforma is megjelent, megjelenik. Ez az ismeret nemcsak a nők közös tudásának és nyelvhasználatának volt a része, hanem a felnőtt férfiakéhoz is hozzátartozott. Ugyanis a nők megváltozott állapota az ő életükre is hatással volt. A menstruációs vért a nő testéhez, a legszorosabb intimitásához tartozó jelenségnek tartották, amely a tisztátalanságot, a bűnt, a veszedelmet rejtette magában. A nő volt a felelős környezete megóvásáért, úgy kellett élnie, és erre nagylánykorától nevelték, hogy tisztátalansága, így menstruációja idején is vérrel senkit ne veszélyeztessen, tartsa be a családban és a közösségben azokat a viselkedési, tisztálkodási, távolságtartó, elkülönítő, tiltó szabályokat, amelyek csak erre az időszakra voltak érvényesek. Egyébként pedig az élet rendjéhez tartozónak tartották.

Az ókortól a 18. századig az orvosok elképzelése szerint, a női test igen erőteljesen a kozmikus hatások befolyása alatt áll. A havi vérzés jelentkezése vagy éppen elmaradása is azt mutatta, hogy a felnövekvő lány mennyire képes felvenni a makrokozmosz ritmusát, mennyire érzékeny az őt körülvevő „nagy világ” látható és láthatatlan hatásaira.²⁰ A rendellenes menstruáció az egyensúlyi állapot megbomlására figyelmeztetett.

A 16. századtól magyar nyelven is megjelenő herbáriumok, orvosló könyvek majd mindegyikében találunk javaslatot a menstruáció valamilyen rendellenességének gyógyítására is. A különféle szerek, a növényekből sajtolt, főzött főzetek, meleg pakolások, az érvágás a menstruáció megindítását, mennyiségének szabályozását, a súlyos vérzések elállítását célozták.

Melius Péter 1578-ban kiadott *Herbárium*ában ókori és középkori szerzők műveiből és magyarországi ismereteiből állította össze receptjeit. Ezek között számos javallat szerepel a menstruációs bajok kezelésére. Így például a más betegségekre is régóta használt vörös rózsából készített italt ajánlotta „(...) az asszonyem-

²⁰ Gélis, J. 1989. 33.

ber fejr- és véresfolyása ellen”.²¹ A vörös színre minden bizonnyal az analógia alapján is gondolhatunk. De könyvében a 12. századtól igen kedvelt és széles körben elterjedt körömvirág (gyűrűvirág – *Calendula officinalis*) orvosi használatát is megtaláljuk, amely népszerűségét gyógyhatása mellett illatának és folyamatos virágzásának köszönhette: „Ez a *Caltha* vagy *Calendula* amaz jószagú sárga ivollya, aki minden hónapban virágozik, igen jó szaga vagy, mint egy scorpio farka, olyan az levele, akiben a magva vagy. (...) A virágát ha megszáraztad a levelével együtt, és az asszonyállatot megpárlod véle, megindítja az havi kórságot (...)”²² A Herbariumban még számos gyógyhatású füvet ajánlott Melius a vérzés megindítására és szabályozására. Így például a nemes majoránnát (255), a bársonyszépet (szeretők füve, 233), a bakfüvet (166), az ördögmarta füvet (301), a pemetfüvet (fekete peszerce, 243), méhfüvet (245), amelyeket általában borban, mézben, tejben vagy vízben történő párolás után ital formájában, tehát belső szedésre javallt.

Váradai Vásárhelyi István 1628-ban írt *Kis Patikája* a túlságosan bő vérzés megállítására már egy belső kezelésnek minősülő, bonyolult összetevőjű pakolást ajánlott: „Az kinek havisága felettébb és időn kívül foly, így orvosold meg. Végy fél szerezsen diót, két annyi timsót, annyi salétromot, kilenc szem egrest, három szem vad almát. Törd meg külön külön, és az után ezeket áztasd erős ecetben, facsard ki háromszor egymás után, és egy kevés gyapottat ebben meg áztatván tedd az szemérmedben. Ottan meg állítja az felettébb való folyást.”²³

Becskereki Váradai Szabó György borbélysebész, aki 1668-tól öt éven át a székelyföldi Baconban is tevékenykedett, *Medicusi és borbélyi mesterség* címmel összeállított egy receptgyűjteményt.²⁴ Ebben elődeihez és kortársaihoz hasonlóan, leginkább Pápai Párizt követve, a menstruációs problémákat az antik természetfilozófiához hűen, humorápatológiai okokra vezette vissza: „Az hószám rekedésének okairól (...): néha az vérnek nagy bőségétől,

²¹ Melius P. (1578) 1978. 154.

²² Uo. 211.

²³ Keserű B. 1989. 224.

²⁴ Uo. 532.

sűrűségétől nyálasságától és hidegségétől, néha annak másfelé való takarodása, úgy mint orrán, száján, fülén, néha az alfelén való súlyos ereken. Néha ennek oka az ereken, melyeken ki szokott takarodni, annak megrekedése, bézsorulása. Külső okai lehetnek: hideg szélén való járás, kiváltképpen akkor, a mikor annak rendes folyásának kell lenni. Hosszas búsulás, félelem s az többi, melyek mind hűtik, sűrítik az vért, s fogyatják az erőt, mely az természetet az tisztulásra segítené, ide való az hideg, és hideg étel, ital, hosszas álmodtlanság és többek e félek.”²⁵

Pápai Páriz Ferenc 1690-ben *Pax corporis* címmel megjelent könyvében egy egész fejezetet szentelt *Az asszonyi nem nyavalyáinak*, ahol részletesen taglalta a *hószám megrekedésének* és a *túlzott vérfolyásnak jelentéseit, okait, jeleit és orvosságait*. Súlyos betegségnek tartotta a menstruációs rendellenességeket, ezért többféle módszert javasolt a kezeléshez. Fölsorakoztatta a korabeli orvostudomány addigi ismereteit és gyógymódjait, és kiegészítette ezeket a köznépi gyógyító eljárásokkal is. A *materia medica* széles választéka szerepel itt a menstruációs betegségek kezelésére: gyógynövények, ásványok (szén, vas, tüzes acél), állatok vagy testrészüik (lőköröm, vizibéka), ürülék (szamárganéj), méz, tojás, bor, tej stb. A korabeli változatos kezelési módszerek is a betegség komolyságáról tanúskodnak. Pápai elsődleges javaslata az érvágás volt, de a gyógyfüvek főzeteinek megivása, a gyógyító fürdők, borogatások, kenetek, füstölések is a női szervezet egyensúlyának a helyreállítását szolgálták.

Az antikvitástól a középkoron át a 19. század elejéig meglévő, szinte toposszerű orvosi vélemény a női testről és annak működéséről megjelent Pápainál is. Például a *vérfolyás* orvoslására sok más mellett a következőket találjuk: „(...) A jobb csecsi alá vessenek egy öreg üveg köpölyt szárazon, vagdalás nélkül, hogy a vért szíja felfelé.”²⁶ Az orvosi elképzelés szerint szoros összefüggés létezik a tej és a vér között, illetve az anyatej a menstruációs vérrel azonos. Ha az anya nem szoptat, akkor a vér a mellekbe vezetődik, és szétárad az ereken, illetve a test különböző részein – mell, koponyáüreg, szemek – összegyűlhet, és valamilyen módon ki-

²⁵ Keserű B. 1989. 351.

²⁶ Pápai Páriz F. 1690, 1984. 280.

ürülhet ezekből. Ez alapján jelenhetett meg Magyarországon még 1842-ben is egy orvosi disszertációban a *tej-áttétel* jelensége.²⁷

Zsoldos János *Aszszonyorvos* című munkája, az első magyar nyelvű nőgyógyászati szakkönyv is részben a korábbi forrásokra támaszkodott, de a 18. század minden orvosi ismeretét és tapasztalatát is tartalmazta. A nagy hírű orvos szépen és szemléletesen fogalmazta meg a menstruáció mibenlétét, elhagyva a női tisztátalanságra, veszedelemre vonatkozó képzeteket, és tulajdonképpen a Pápainál is megfogalmazott korabeli orvosi véleményt fogadta el művében. Ezek szerint a *viselősöknek* és a *szoptatónak* azért nincs hőszáma, mert *a megbővült vér más haszonra fordíttatik a természetben*.²⁸

„A bölcs Teremtő puhább, és könnyen engedő testtel, s kivált edényekkel alkotta az Aszszonynemet, a végre, hogy az ő véredényeik több vért vehessenek magokba, mint sem a mennyi éppen az ő testek életére, s egészségek fenntartására szükséges vólna, hogy így ezzel a magok szükségek felett való vérrrel, az ő lejendő méhgyümölcsök idővel a természetnek rendi szerént tápláltathassék.”²⁹

Zsoldos egy egész fejezetet szentelt a *hószám* normális és rendellenes megjelenésének, sőt könyvében a legerjedelmesebb *A Hószám nemléte* című fejezet. A korabeli orvostudomány számára ugyanis a legtöbb gondot a menstruáció hiánya okozta. Zsoldos János is számba vette a lehetséges okokat, felsorolta azokat a gyógyszereket és gyógymódokat, amelyekkel eredményt lehet elérni. A belső kezelések és a sebészeti beavatkozások mellett szerepelnek a hagyományos népi gyógyító gyakorlatban máig ismert összetevők és módszerek: a porrá őrölt vaspor, a tokaji és a somlói bor, a különböző gyógyfüvek főzete, valamint a borogatások stb. Végül Zsoldos az anatómiai hiányosságok nélküli, látszólag egészséges leányokkal kapcsolatban, Hippokratész javaslatát érvényes-

²⁷ A *tej-áttételre* hozott példában egy asszony nem szoptatott, és egyszer a menstruációja idején iszonyú fájdalmat érzett addig, amíg a lábujjai végén tejet nem izzadt ki. Gesztesy L. 1842. 12., Deáky Z. 2003. 196–197.

²⁸ Pápai Páriz F. 1690., 1984. 276.

²⁹ Zsoldos J. 1802. 52.

nek tartva, megállapította: „Legerősebb s legtermészetibb Hószá-
mot indítószer itt a Férjhez menés.”³⁰

A népi gyógyító gyakorlat sem tudott segíteni azokon a fiatal lányokon, akiknek nem jött meg a menstruációja. Nagyon ritka lehetett az ilyen, és ha a kor mellett a testi fejlettség is megvolt, nem beszéltek róla, és reménykedtek, hogy a házasság és a nemi élet csak megoldja ezt a gondot is. Elsősorban a korai férjhez menésnél gondolhattak erre a megoldásra. Keveset tudunk a háttéréről, de a meddség is felvethette ezt a kérdést. De nem tudjuk azt sem, hogy a vénleányság egyik okaként szerepelhetett-e egyáltalán a menstruáció hiánya, ugyanis azzal mindenki tisztában volt, hogy a termékenység és az anyaság feltétele a rendszeresen jelentkező vérzés volt.

Minden bizonnyal előfordult, hogy egy-egy nemileg érett lánynak nem jött meg a menstruációja. Ennek okát sem az orvostudomány, sem a népi gondolkodás nem tudta megindokolni. A menstruáció nemlétének, valamint a nő és a férfi világ egymásra hatásának sajátos magyarázatát adta egy Izménybe került bukovinai székelly asszony. A hiedelemtörténet a világ rendjéről, a természet egyensúlyáról szól, ami emberi léptékkal nem érthető és nem élhető minden esetben.

„Minden századik nőnek nincs havibaja, és minden századik férfinak van. Ez azért van így, hogy kiegészítsék egymást, ez nagy betegség. Bukovinában is volt egy férfi, neki is volt havibaja, de ő azért megnősült. Egyszer a felesége észre vette férjének a mestráját, megijedt, és hazaszaladt az anyjához, és azt mondta: Nem megyek vissza! Nem elég az enyémet mosni, az övét már nem fogom!”³¹

Az orvostudomány súlyos betegségnek tartotta a menstruáció egyéb rendellenességeit is, amiket elsősorban belső kezelésekkkel és sebészeti beavatkozásokkal próbált orvosolni. Mivel mindezeket csak tanult orvos gyakorolhatta, ezért a 18–19. században ezekről az eljárásokról és gyógyszerekről sem a köznép számára összeállított egészségügyi felvilágosító irodalomban, sem a bábaoktató kiadványokban nem esik szó.

³⁰ Azaz a gyermek táplálására tej lesz belőle. Zsoldos J. 1802. 85.

³¹ Mondáné Erős Katalin, Deáky Z. 1984.

Ennek ellenére a menstruációval és annak rendellenes megjelenésével kapcsolatban is elmondható, hogy a hagyományos köznépi ismeret szokás- és hiedelemköre magában foglalta a zsidó-keresztény vallási rendszer nézeteit, az antik és a középkori orvosi ismeretek morzsáit, valamint a több évszázados tapasztalatokat és a különböző kulturális hatások elemeit.

Magyarországon általánosan elterjedt nézett volt, hogy a lányok 13–15 éves korban, a cigányok valamivel korábban érik el a serdülőkort. Úgy tartották, hogy a menstruáció jelentkezésétől – 14–15 éves kortól – a fiatal lányok szellemileg és fizikailag megérették az udvarlásra és a házasságra. A korán jelentkező menstruációról a nagyobb termékenységre és a vérzés korai elmaradására is következtettek.

A néprajzi gyűjtések során az a képzet alakulhat ki az idősebb nemzedékről, hogy a serdülő leányok a nő biológiai felépítéséről, a női szervezet működéséről semmit sem tudtak. Nem valószínű a teljes tudatlanság, mivel az állatok szaporodásával korán megismerkedtek, másrészt több generáció élt egyszerre egymás mellett, és az intimitás megélése nagyon nehéz, gyakran lehetetlen volt. Mégis a vallomások arról tanúskodnak, hogy az első menstruáció a lányok többségét felkészületlenül érte, sokan megijedtek, megrémültek tőle. Voltak olyan lányok még az 1940-es években is (ma már az unokák is nagyok), akik a vért meglátva azt hitték, hogy nyomban meghalnak, voltak olyanok, akik a padlásra bújtak el szegyenükben. De sokan ekkor sem az anyjukhoz fordultak segítségért és tanácsért. Tudták, hogy ez is a nemiséggel kapcsolatos dolog, erről pedig nem beszélhettek.

„A mestráról Bukovinában nem beszéltek otthon soha. Idősebb lányok beszéltek, elmagyarázták, hogy ez van, az van, hogy minden hónapban megjön, s akkor vigyáztunk magunkra. De, hogy az édesanyánk előtt ezt elmeséltük volna, olyant soha!”³²

„Nagyon buták voltunk ezzel kapcsolatban. Mikor nekem megjött, úgy megijedtem, hogy elbujdostam a fészerbe, és csak akkor mertem ismét előjönni, amikor a nagymamám keresett. Ő volt az, aki elmondott mindent ezzel kapcsolatban.”³³

³² Palkó Ambrusné, Izmény. Saját gyűjtés.

³³ Hegedűs Jánosné, Taktaharkány. Szikszai Zs. 2004. 16.

Rendszerint a nővér, idősebb barátnő, keresztanya, nagymama és – úgy tűnik – ritkábban az anya „világosította” fel a nagylányt. Sok tudnivaló volt, és rövid idő alatt kellett mindent megtanulni. A ciklus alatti higiénias eljárások, öltözködési és egyéb gyakorlati teendők mellett a viselkedési szabályok, a menstruáció normális lefolyásának a biztosítása is az új ismeretek közé tartozott. Az első menstruáció jelentkezésekor a vérzés idejének és mennyiségének tartalmát a népi gyakorlatban megpróbálták mindenhol befolyásolni. Tudták, hogy a 3–4 napon túl elhúzódó, bő vérzés már bajt jelezhet, így az első vérzés alkalmával igyekeztek biztosítani a későbbi, legfeljebb 3–4 napos ciklusokat. Európa-szerte általánosan ismert gyakorlat volt, hogy az első vérzés után kimosott véres vizet egy létra harmadik fokán öntötték át, hogy a menstruáció is csak három napig tartson. Három vagy négy ujjal mosták az első véres ruhákat, így biztosítva a rövid időszakot.³⁴

A bő vérzés elkerülésének több évszázados hagyománya volt a menstruáció alatti fürdési és mosakodási tilalom. A víz elviheti a vért hiedelem miatt, egyes helyeken a 20. századra átnyúlva, nem mosakodtak ebben az időszakban, és nem cseréltek alsóruhát sem. Ha mégis mosakodtak, és a véres ruhát kimosták, akkor a mosó- vagy mosdóvizet olyan helyre kellett önteni, ahol nem okozhatott bajt, ahol nem árthatott másnak vagy gazdájának.

Ha már rendellenessé vált a vérzés, akkor többféle módszer egyidejű alkalmazásával segítettek még a legutóbbi időkben is. A már Meliusnál is említett növények – pipacs, körömvirág, bazsarózsa, piros mályva, szarkaláb – főzetekből készült teát ittak, vagy meleg borogatást tettek a nő hasára. Ugyanakkor mágikus úton próbálták az egyensúlyt visszaállítani:

„Akinek nagyon sok volt a mestrája, én úgy hallottam, hogy törjön el egy tojást, a belsejét ki kell önteni, és azt a véres vizet, amibe kimosta az alsórokolyát, a csepegőnél a két fél tojás héjával elméri. Felét az ő udvarába, felét a patakba. Minél többször csinálja ezt, annál kevesebb lesz a vérzése.”³⁵

³⁴ Temesváry R. 1899. 9. Hasonló, a menstruáció idejét és mennyiségét befolyásoló szokáscelegményt sorol fel Püschel, B. 1988. 71–73.

³⁵ Sebestyén Ambrusné, Andrásfalva–Izmény. Saját gyűjtés.

Az imádkozás, a búcsúba menés, a böjt fogadása egészítette ki a hagyományos eljárásokat. A hiedelem és szokás alapját Jézus csodálatos gyógyítása adta, amikor a vérfolyásos asszony Jézust érintve, hit által meggyógyult:

„43. És egy asszony, ki vérfolyásban volt tizenkét esztendőtlől fogva, s bár minden vagyonát az orvosokra költötte, senki meg nem tudta gyógyítani.

44. Hátulról hozzá járulván, illete az ő ruhájának peremét; és azonnal elállta vérének folyása.

45. És mondá Jézus: Ki az, aki engem illete? És mikor mindnyájan tagadták, monda Péter és akik övele valának: Mester, a sokaság nyom és szorongat téged, és azt mondog. Ki az, aki engem illete?

46. Jézus pedig monda: Illete engem valaki; mert én észrevettem, hogy erő származék ki tőlem.

47. Mikor pedig látá az asszony, hogy nem maradt titokban, reszketve előjőve és előtte leesvén, megjelenté néki az egész sokaság előtt, miért illette őt, és hogy azonnal meggyógyult.

48. És ő monda néki: Bízál leányom, a te hited megtartott téged; eredj el békességgel!”³⁶

Az újtestamentumi példa szemléletében is alapvetően eltér az ótestamentumi tisztasági törvényben meghatározott elvektől. Itt egy *vérfolyásos* beteg, rituális értelemben *tisztátalan* nő nem tartja be a viselkedési szabályokat, hanem kint járkal a tömegben, ráadásul kezével hozzáér egy zsidó férfihoz, egy vallási vezetőhöz, az Isten fiához. *Tisztátalanságát* és ebben a helyzetben tiltott cselekedetét is nyíltan megvallja a sokaság előtt. A szövegben nem jelenik meg a *tisztátalan* szó. És Jézus nem feddi meg a vérfolyásos nőt, hanem általa nyilvánvalóvá teszi a hit erejét és Isten kegyelmét. Ezzel az ótestamentumi, a női vérzéshez kapcsolódó *tisztátalanság* fogalom is más értelmezést nyert. A keresztények számára a menstruáló, illetve a gyermekágyas nő elkülönülése, tartózkodása bizonyos helyektől és cselekvésektől nem valláserkölcsi parancs, hanem hiedelmekkel és szokásokkal, tabuk sorával megerősített gyakorlat, amelynek betartása az egyén és a közösség, vala-

³⁶ Lukács 8,43–48 (Károli G. ford.).

mint a szűkebb és tágabb környezet védelmében újra és újra érvényre kerül.

A vérfolyásos nő újtestamentumi története két évezredre utat mutatott a menstruációs betegségekben szenvedő asszonyoknak, amikor Jézushoz és a szentekhez imádkoztak. Nem véletlen, hogy a termékenységgel kapcsolatos különféle bajokban – menstruációs problémák, meddőség, szülés, gyermekágy – ugyanazokhoz, az asszonyi sorsot és az anyaságot megélt női szentekhez imádkoztak a keresztény családokban. Mária és Szent Anna neve fordul elő leggyakrabban az imádságokban és könyörgésekben.

A menstruációt, a vele járó kényelmetlenségeket és a tisztátalansági képzetet ugyanúgy Éva bűnbeesése miatti következménynek tartották, mint a szülési fájdalmakat. Tehát a női sors velejárlójának, a ciklikusan visszatérő mindennapi profán keserveknek, fájdalmaknak és kellemetlenségeknek az elviseléséhez is Mária, a Szűzanya élete adott vigaszt és példát a nők számára. A *Szűzanya tisztulása* című magyarországi eredetmonda is a női türelemre, az elfogadásra és a túrésre biztat:

„Leült a Szűzanya, osztán tisztulása volt. Hét szoknya volt rajta, oszt a hetedikén is átütött. Oszt az maradt ránk, a nőknek csak annyi van, amennyi a hetedik szoknyán átütött. Az maradt ránk. Avval különbözik a népség, hogy nincs annyi, mint a Szűzanyának. Mert neki igen sok volt, mégse panaszkodott, mi meg hogy panaszkodunk!”³⁷

A menstruációs fájdalmakat, a görcsöket túrni kellett, a női sors velejárlójának tekintették. Csak a főúri asszonyok engedhették meg maguknak a fekvést, a pihenést ezekben a napokban. Parasztasszonyok, mesterek, iparosok feleségei, később a munkásnők vagy az alkalmazottak nem vonulhattak ki a munkából havonta 3–4 napra. A legelterjedtebb és a leghatékonyabb fájdalomcsillapító a meleg borogatás és a borsos pálinka volt, de a cseresznyepálinka ma is használt szer a különböző gyógyszerári fájdalomcsillapítók mellett. Menstruáció idején a nők csak az anyjuktól, nővérüktől és férjüktől számíthattak kíméletre és megértésre,

³⁷ Lammel A.–Nagy I. 1985. 308–309.

egyébként a munkában, közös alkalmakkor nem illett *hószám* alatt a fájdalomra, gyengeségre panaszkodni.

Túrás, alkalmazkodás és elővigyázatosság volt a nő feladata, mert menstruáló teste és annak vére a zsidó-keresztény hagyományokban elsősorban mégis bajt és romlást idézhetett elő. A mózesi törvényekben világosan megfogalmazódott, hogy minden, amivel a menstruáló nő kapcsolatba került, vagy csak megérintett, tisztátalanná változott. A menstruációs vér a női princípium olyan sajátos, mágikus erővel rendelkező jelensége, amely ártalmas mindenre és mindenkire, csak a nőkre nem. Ez a szemléletmód az antikvitástól is tetten érhető, amikor a menstruáló nőnek már a pillantását is elégnek tartotta ahhoz, hogy az üveg elveszítse fényét, a réz bűzölni, majd zöldülni kezdjen.³⁸ Ezek a hiedelmek az évezredek során kibővültek, kiegészültek és módosultak különféle tabukkal körbebástyázott helyi képzetekkel. A női vér fenyegető lehetett a családi javakra, a különféle élelmiszerekre, a nyersanyagokra, a családtagokra és az idegen emberekre is. Éppen ezért a *tisztátalan* napokban az asszonyoknak különösen körültekintően kellett viselkedniük.

Ez alatt az időszak alatt például Európa-szerte, így nálunk is bizonyos női munkák tilalom alá estek. Nem tehettek el befőttet, nem savanyíthattak káposztát és uborkát, mert megromlott volna. Kenyeret sem süthettek, mert nyúlóssá vált volna. Vajat köpülni sem lehetett. A szántóföldre sem illett kimenniük, mert a búza elszáradhatott, vagy jég verte el a határt. Hószám alatt virágot sem vethettek, és a gyümölcsfa is kiszáradt volna, ha gyümölcsét akarták volna leszedni. Juhok, méhek közé sem mehetett, lovat és lószerszámot a cigány nő nem érinthetett,³⁹ mert az állatok elpusztultak, de legalábbis károsodtak volna. Lélegzetétől a virágok elhervadnak, ha kancára ül, az torzat szül, sörfőzdébe, borospincébe nem mehet, a franciaországi parfümgyárba még a 70-es években sem mehetett a ciklus alatt.⁴⁰ Az ártó hatás kivédése mellett a nő védelme és kímélése is megjelent ezekben a tiltásokban.

³⁸ Pliniusra hivatkozik Gélis, J. 1989. 38.

³⁹ Stewart, M. S. 1993. 215.

⁴⁰ Püschel, B. 1988. 30.

Ha tehetette, a nő ilyenkor otthon maradt, és csak a legszükségesebb esetben ment ki a földekre, vagy éppen látogatóba, vendégségbe. Úgy vélték, ha a nő vére elcsöppen az úton, hosszas vérfolyása lesz, vagy másra ráragadhat, ha az belelép, vagy más módon kerül vele kapcsolatba.

„A havi baj elragadhat, vigyáztak, nehogy a másik nő meleg helyire üljenek, mert ha éppen mestrált, elragadt tőle arra, aki a helyire ült. Akire reáragadt méges, a véres vizet a kerítésre kellett önteni, hogy visszamenjen ahhoz, akitől jött.”⁴¹

Menstruáló nőnek különösen akkor kellett vigyáznia, ha gyermekágyast látogatott meg. Nem ülhetett a szoptató asszony ágyára, mert elvihette a tejét, de ha nem vigyázott, akkor koszmós, kiütéses lett a gyermek feje és a bőre. Megelőzni úgy lehetett, ha a havibajos nő előre szolt, vagy megfogta a gyermek lábát és orrát, miközben mondta vagy gondolta: *Legyen szebb a gyermeked, mint én!*⁴²

Menstruáló nő nem ment a templomba sem. És bár a nyugati kereszténységben nincs tiltás számukra, a menstruáló ortodox nők nem csókolhatták meg a keresztet vagy a csókoló képet, és nem is áldozhattak.⁴³ A Borsa völgyében a menstruáció egyik szimbolikus kifejezése is erre utal: *Menyasszony vagyok, nem megyek a templomba.*⁴⁴

A menstruációs vért ártó hatása mellett, épp a termékenységgel összefüggésben, pozitív erővel is felruházták. Az első vérnek is megkülönböztetett szerepet tulajdonítottak. Így ha a leány az arcát első vérével megtörli, eltűnnek a szeplői, vagy szép piros arca lesz – vélték még a 20. század első felében is. Az első véres ruha mosóvizét természetlen gyümölcsfa tövire kellett önteni, mert a hiedelem szerint a fa bőséges termést hozhatott.⁴⁵ A gyógyításban is használták, így a koszmós gyerek fejét anyja havibajos ruhájával kellett letörölni, vagy a csipás gyermek szemét ugyanezzel a ruhával kitörölni.

⁴¹ Mondáné Erős Katalin, Andrásfalva–Izmény. Saját gyűjtés.

⁴² Vajkai A. 1943. 97.

⁴³ Püschel, B. 1988. 7.

⁴⁴ Vajkai A. 1943. 82.

⁴⁵ Temesváry R. 1899. 10.

A menstruációs vér, a nemiség, a termékenység jelzőjeként szerelmi varázslásokban is szerepelt. Általánosan ismert és elterjedt gyakorlat volt, hogy a nő saját menstruációs vércseppjeit a kiszemelt ember italába vagy az ételébe csempészte, ezzel egy életre magához kötötte a gyanútlan férfit.⁴⁶

A menstruációról a Mózesi törvények szigorúan rendelkeztek, de a vallásos zsidó családok számára részletes útmutatót évszázadok óta a *Sulchán Áru*ch adta.⁴⁷ A menstruáció, a *Nidda* szigorú magatartási szabályokat követel, amelyet a „Ne közeledj!” parancsba, és a „távlattartás” követelményébe sűrítethetünk. A *Nidda* törvénye a zsidó családok egyik legerősebb alappillére, amely aprólékosan, részletekbe menően szabályozza a menstruáló vagy a gyermekágyban lévő nő meghatározott időre szóló és teljesen elkülönülő életét.⁴⁸ A hét napig tisztátalan nő visszatérésének és a rituális tisztaság visszanyerésének szigorú szertartása van. Ennek része a menstruáció végének ellenőrzése, a *Bedika* is, amelyet az elkülönülés ötödik napjától kell végezni oly módon, hogy a nőnek napvilágnál, fehér ronggyal kell vizsgálnia magát, nem csöpög-e még a vére. Majd a hetedik napon a tisztálkodás, körömvágás után jöhet a *Tevila*, a rituális fürdés.⁴⁹ Erre szolgál a *mikve*, a rituális fürdő, amelynek vize csak élő víz, azaz forrás, vagy annak hiányában összegyűjtött esővíz lehet, és nem tisztálkodás, hanem a rituális megtisztulás eszköze. Minden ortodox zsidó közösség gondoskodott és gondoskodik mikvéről, amelynek alkalmasnak kell lennie a háromszori alámerítkezésre úgy, hogy a víz háromujjnyira ellepje a fejtetőt. A *Tevilat* teljesen meztelenül, ékszereket is levéve, a műfogsort is kivéve kell végezni úgy, hogy az első alámerítkezés után áldást kell mondani. A zsidó nő csak a rituális fürdő után vált „tisztává”, és csak így térhetett vissza férjéhez és mindennapi tevékenységéhez.

A menstruációhoz kapcsolt tisztátalanság képzet és tartalom évezredek óta megnehezítette a nők életét ebben az időszakban.

⁴⁶ Róheim G. 1925., 1990. 58–82. további hivatkozásokkal.

⁴⁷ Lebovits J. 1927.

⁴⁸ Uo. 171–174.

⁴⁹ A menyasszonynak és a zsidó hitre áttérőknek is rituális fürdőt kell venniük, de más ünnepi alkalmakkor is szokás a mikve használata.

Ugyanis a ma ismert és alkalmazott segédeszközök és megfelelő alsóruházat nélkül kellett megoldani, hogy a vér ne cseppenjen el, ne látszódjon meg a ruhán vagy a testen. A nők minden időben nagyon pragmatikusan oldották meg ezt a problémát. Fűvek, falevelek, fakéreg, textíliák adták az alapanyagot a különböző külső és belső használatú eszközöknek, viseleti kiegészítőknél, amelyeket a menstruáció idején alkalmaztak a föld minden szegletében.⁵⁰ A magyarországi parasztasszonyok más népek asszonyaihoz hasonlóan, az egyik alsószoknyájuk alját – gyakran piros alsószoknyát húztak erre a célra – a lábuk közé fogták, és az fogta fel a szivárgást. A 20. század elejéig minden társadalmi osztály használta az ún. *felkötőt* vagy *felkötő rongyot*. A nők maguk varrták ezeket az egyszerűen, a pánttal, kötővel a derékra erősíthető rongycsíkokat. A különbség minden bizonnyal az alapanyag minőségében volt. A Tolnai Világlapjában 1909-ben hirdették először a higiénikus *havikötőt*, amelyet drogériákban lehetett kapni.⁵¹ Jellemzőnek tarthatjuk, hogy a kisméretű, dísztelen ZEA havikötő-hirdetés a nagyméretű, ábrákkal, díszítésekkel ellátott reklámok között bújtt meg. Kis méret, kis betűkkel, a lap alsó sarkában, alig észrevehetően. Kényelmes, higiénikus és orvosilag ajánlott, amit elmondhattak róla.⁵²

A nők mindig külön – a férfiak szeme elől elhúzódva mosakodtak, és az ekkor használt kimosott ruhadarabokat is eldugva kellett szárítani. Erre minden társadalmi osztály leányait megtanították. Még a cselédet alkalmazó polgári családokban is az úriasszonyok maguk mosták felkötőiket.⁵³ Alapvető higiénikus változást hozott a bugyi és a vatta elterjedése a 20. század első évtizedeiben.

A ma ismert, széles körben reklámozott és a piacon megjelentő, a menstruáció idejére ajánlott rendkívül sokféle segédeszköz azt a képzetet erősíti, hogy a menstruáció központi tisztasági és ruházati kérdés lehetett évezredekken keresztül. Ugyanakkor tudjuk,

⁵⁰ Püschel, B. az ókortól felsorolja az összes ismert eszközt és eljárást, amit a nők a menstruáció idején alkalmaztak. 1988. 142–144.

⁵¹ Czingel Sz. 2001. kézirat.

⁵² Tolnai Világlapja 1919. 478., 1695.

⁵³ Czingel Sz. 2001. kézirat.

hogy a korai házasság után gyakran a termékenységi idő végéig az asszony hol terhes volt, hol szoptatott a következő terhességig, amikor a menstruációs ciklus általában szünetelt. Ráadásul a hosszú szoptatás a fogamzásgátlás egyik formája is volt. Ha ezt számításba vesszük, akkor feltételezhetjük, hogy a menstruáció egy-egy nő életében akár ritka is lehetett, és időszakos kimaradása, illetve *nemléte* a termékenységgel állt kapcsolatban, eltekintve a rendellenes állapotoktól, amikor már betegségről volt szó. Napjainkban a hirdetések középpontjába került, szép, fiatal nők által reklámozott segédeszközök a terméketlenségről, a kevés gyermekszülésről és a rövid ideig tartó szoptatásról is szólnak.

A menstruációról néprajzi szempontból keveset tudunk Magyarországon. Keveset a köznépi és köznapi gyakorlatról, a menstruáció alatti tényleges eljárásokról és viselkedési módokról. Tabuvoltát az is bizonyítja, hogy kevés a konkrét forrás, mert a menstruáció a női intimitás egyik legrejtettebb témakörét érinti és hosszú életszakaszt fog át. Minden valószínűség szerint az etnográfusok nagy része is nehezen lépi át az intimitás egy határát, ezért a konkrét megnevezés helyett gyakran utalással találkozunk (*amikor nagylány lesz*). Ugyanakkor a szintén *tisztátalan* gyermekágyas időszakról teljesebb ismerettel rendelkezünk, mert azt a születés szokáskörén belül vizsgáljuk, másrészt a *gyermekágyat* jól körülhatárolható időszak, hiedelem- és szokássor jellemzi.

Irodalom

CSONKA-TAKÁCS Eszter

1999 Női tisztátalansági tabuk a magyar néphitben. In: Küllös Imola (szerk.): *Hagyományos női szerepek. Nők a populáris kultúrában és folklórban*. Budapest

2002 A test és a ház tabui az átmeneti rítusokban. In: Pócs Éva (szerk.): *Mikrokozmosz – makrokozmosz. Vallásantropológiai fogalmak tudományközi megközelítésben*. Budapest. 412–428.

CZINGEL Szilvia

2001 *Higiéniái és tisztálkodási szokások változása 1900–1945 között Budapesten*. Kézirat.

DEÁKY Zita

1996 *A bába a magyarországi népi társadalomban (18. század vége – 20. század közepe)*. Budapest

2003 *A szoptatás, a dajkaság és a csecsemőhalandóság kérdései az orvostörténeti forrásokban (19. század első fele)*. Erdélyi Múzeum 1–2. 188–202.

GÉLIS, Jacques

1989 *Die Geburt. Volksglaube, Rituale und Praktiken. Von 1500-1900*. München

GESZTESSY László

1842 *Orvosi szózat az anyákhoz*. Pest

KESERŰ Bálint (szerk.)

1989 *Medicusi és borbélyi mesterség. Régi magyar ember- és állatorvosló könyvek Randvánszky Géza gyűjtéséből*. Budapest

KESZEG Vilmos

1999 *Nők a nemiségen innen és túl*. In: Küllős Imola (szerk.): *Hagyományos női szerepek. Nők a populáris kultúrában és folklórbán*. Budapest. 259–265.

KÓS Károly–SZENTIMREI Judit–NAGY Jenő

1981 *Moldvai csángó népművészet*. Bukarest

LAMMEL Annamária–NAGY Ilona

1985 *Parasztbiblia*. Budapest

LEBOVITS József

1927 *Zsidó hitéleti lexikon – Sulchán Aruch*. Mohács

MELIUS Péter

1978 *Herbarium*. Bukarest (Első kiadás: Kolozsvár, 1578.)

PÁPAI PÁRIZ Ferenc

Pax corporis. Budapest (Első kiadás: Kolozsvár, 1690.)

PÜSCHEL, Bochum

1988 *Die Menstruation und ihre Tabus*. Stuttgart–New York

RÓHEIM Géza

1990 *Magyar néphit és népszokások*. Szeged (Első kiadás: Budapest, 1925.)

STEWART, Michael S.

1994 *Daltestvérek. Az oláhigány identitás és közösségek továbbélése a szocialista Magyarországon*. Budapest

SUMNER, William Graham

1978 *Népszokások. Szokások, erkölcsök, viselkedésmódok szociológiai jelentősége*. Budapest

SZIKSZAI Zsuzsa

2004 *Gyermekáldás Taktaharkányban, Taktakenézen, Kocsordon és Nyírmeggyesen*. Studia Minoritatum 6. Szekszárd

TÁRKÁNY SZÜCS Ernő

1981 *Magyar jogi népszokások*. Budapest

TEMESVÁRY Rezső

1899 *Előítéletek, népszokások és babonák a szülészet körében Magyarországon*. Budapest

VAJKAI Aurél

1943 *Népi orvoslás a Borsavölgyében*. Kolozsvár

VÉRTESE Edit

1990 *Szibériai nyelvrokonaink hitvilága*. Budapest

ZSOLDOS János

1802 *Aszszony orvos*. Győr

